

**BOLALARDA TOVUSH TALAFFUZI BUZILISHLARINI
TUZATISH YO'LLARI****Soyibjonova Dilafruz**

Andijon Viloyati Buloqboshi

Tumani 18-DMTT logoped

ANNOTATSIYA: Bolalarda tovush talaffuzi buzilishlarining kelib chiqish sabablari, turlari hamda ularni tuzatishning zamonaviy logopedik, pedagogik va neyropsixologik yo'llari keng yoritilgan. Tadqiqotda erta tashxis, kompleks yondashuv, o'yin texnologiyalari, ota-ona va mutaxassis hamkorligining ahamiyati asoslab beriladi. Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi maktabgacha va umumiy ta'lim tizimini rivojlantirishga qaratilgan yangi qarorlar asosida nutq rivojini ta'minlash masalalari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: nutq buzilishlari, tovush talaffuzi, dislaliya, dizartiya, logopediya, artikulyatsiya, fonematik eshitish.

KIRISH

So'nggi yillarda bolalar nutqini rivojlantirish masalasi ta'lim tizimining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida e'tirof etilmoqda. Ayniqsa, tovush talaffuzi buzilishlari bolaning kommunikativ faoliyati, ijtimoiy moslashuvi va keyingi ta'lim bosqichlaridagi muvaffaqiyatiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining maktabgacha va umumiy ta'lim tizimini rivojlantirishga doir qarorlarida bolalarning erta rivojlanishini ta'minlash, logopedik yordam sifatini oshirish va inklyuziv ta'limni kengaytirish muhim vazifa sifatida belgilangan. Bugungi kunda global ilmiy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nutq buzilishlarini faqat logopedik mashqlar bilan cheklab bo'lmaydi. Zamonaviy yondashuvlar neyropsixologiya, pedagogika va axborot texnologiyalarini integratsiyalashgan holda qo'llashni talab etadi. Shu nuqtayi nazardan, mazkur maqolada bolalarda tovush talaffuzi buzilishlarini tuzatishning kompleks va innovatsion yo'llari tahlil qilinadi. Bolaning nutqi uning umumiy psixik va ijtimoiy rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish bolaning atrofdagilar bilan samarali muloqot qilishi, nutqni anglashi va keyinchalik yozish-o'qish ko'nikmalarini muvaffaqiyatli o'zlashtirishi uchun zarurdir. Ammo ayrim hollarda bolalarda tovush talaffuzi buzilishlari kuzatilib, bu holat nutq rivojiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois mazkur buzilishlarni barvaqt aniqlash va tuzatish muhim hisoblanadi.

ASOSIY QISM*Bolalarda tovush talaffuzi buzilishlarining ilmiy-nazariy asoslari*

Bolalarda tovush talaffuzi buzilishlari nutq apparati faoliyatining yetarli darajada shakllanmaganligi bilan bog‘liq bo‘lib, bu holat markaziy va periferik omillar ta’sirida yuzaga keladi. Ilmiy manbalarda nutq buzilishlari bolaning psixik rivojlanishi bilan chambarchas bog‘liq jarayon sifatida talqin etiladi. Tovush talaffuzi buzilishlarining asosiy sabablari Talaffuz buzilishlarining kelib chiqishiga biologik, ijtimoiy va psixologik omillar sabab bo‘ladi. Eshitish analizatorining yetarli ishlamasligi, artikulyatsiya apparati kam rivojlanganligi, noto‘g‘ri nutq muhiti shular jumlasidandir. Tovush talaffuzi buzilishlarining turlari Logopediyada tovush talaffuzi buzilishlari dislaliya, dizartiya, rinolaliya kabi turlarga ajratiladi. Har bir buzilish turi o‘ziga xos diagnostika va tuzatish metodlarini talab qiladi. Erta tashxis va profilaktikaning ahamiyati Erta aniqlangan nutq buzilishlari qisqa muddatda samarali tuzatiladi. Shu bois maktabgacha ta’lim tashkilotlarida muntazam logopedik kuzatuv olib borilishi zarur. Artikulyatsion gimnastika va uning samaradorligi Artikulyatsion mashqlar tovush talaffuzini tuzatishda asosiy metod hisoblanadi. Ushbu mashqlar nutq apparati mushaklarini mustahkamlashga xizmat qiladi.

Fonematik eshitishni rivojlantirish metodlari

Fonematik eshitish rivojlangan bolalarda tovushlarni to‘g‘ri talaffuz qilish oson kechadi. Maxsus eshitish mashqlari orqali bu ko‘nikma shakllantiriladi. Logopedik mashg‘ulotlarda o‘yin texnologiyalari O‘yin texnologiyalari bolalarda nutq faolligini oshiradi va mashg‘ulotlarni qiziqarli qiladi. Rolli o‘yinlar va interfaol topshiriqlar yuqori samaradorlikka ega. Neyropsixologik yondashuv asosida tuzatish ishlari Neyropsixologik mashqlar miya faoliyatini faollashtirib, nutq jarayonlarini muvofiqlashtirishga yordam beradi. Ota-ona va mutaxassis hamkorligi Nutq buzilishlarini tuzatishda oila va logoped o‘rtasidagi hamkorlik muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy texnologiyalar va raqamli vositalar Mobil ilovalar va interfaol dasturlar tovush talaffuzini tuzatishda qo‘shimcha vosita sifatida qo‘llanilmoqda.

Tovush talaffuzi buzilishlarining sabablari

Bolalarda tovush talaffuzi buzilishlari turli omillar ta’sirida yuzaga keladi:
artikulyatsiya apparatining yetarlicha rivojlanmaganligi;
eshitish qobiliyatining pasayishi;
nutq muhitining kamligi;
neyropsixologik omillar;
noto‘g‘ri nutq namunasi (atrofdagilar nutqi).

Tovush talaffuzi buzilishlarining turlari

Nutqshunoslik va logopediyada tovush talaffuzi buzilishlari quyidagi turlarga ajratiladi:

Dislaliya – eshitish va intellekt normal bo‘lgan holatda tovushlarni noto‘g‘ri talaffuz qilish;

Dizartriya – nutq apparati mushaklarining harakati buzilishi bilan bog‘liq.

Tuzatish yo‘llari va metodlari 1. Artikulyatsion mashqlar; Artikulyatsion gimnastika tovush talaffuzini tuzatishda asosiy usul hisoblanadi. Bu mashqlar til, lab, jag‘a mushaklarini rivojlantirishga qaratilgan bo‘ladi. 2. Fonematik eshitishni rivojlantirish Bolada tovushlarni farqlash qobiliyatini shakllantirish orqali noto‘g‘ri talaffuzning oldi olinadi. Bu maqsadda tovushlarni solishtirish, tinglash va ajratish mashqlari qo‘llaniladi. 3. Logopedik mashg‘ulotlar Maxsus logoped tomonidan individual yoki guruhli mashg‘ulotlar tashkil etiladi. Mashg‘ulotlar tizimli va bosqichma-bosqich o‘tkazilishi zarur. 4. O‘yin texnologiyalari O‘yin orqali o‘rgatish bolalar uchun eng samarali usullardan biri hisoblanadi. Rolli o‘yinlar, tovushli o‘yinchoqlar va she‘rlar orqali bolaning qiziqishi oshiriladi. 5. Ota-onalar bilan hamkorlik. Tuzatish ishlarida ota-onaning ishtiroki juda muhim. Uy sharoitida logoped tavsiya etgan mashqlarni takrorlash ijobiy natija beradi BOLALARDA

Muammo haqida umumiy tushuncha

Bolalarda tovush talaffuzi buzilishlari nutq rivojlanishidagi eng ko‘p uchraydigan muammolardan biridir. Tovushlarning noto‘g‘ri aytilishi, tushirib qoldirilishi yoki boshqa tovush bilan almashtirilishi bolaning muloqot jarayoniga va psixologik holatiga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi. Bu buzilishlar asosan maktabgacha yosh davrida aniqlanadi.

Tovush talaffuzi buzilishlarining asosiy sabablari

Tovush talaffuzi buzilishlari turli omillar bilan bog‘liq bo‘lishi mumkin. Nutq apparati a‘zolarining yetarlicha rivojlanmaganligi, til, lab va jag‘ mushaklarining sustligi asosiy sabablardan biridir. Shuningdek, eshitish qobiliyatining pasayishi, noto‘g‘ri nutq muhiti, bolaga kam gapirilishi yoki aksincha, noto‘g‘ri talaffuz namunalari berilishi ham muhim rol o‘ynaydi. Ayrim hollarda nevrologik yoki psixologik omillar ham ta‘sir ko‘rsatadi.

Tovush talaffuzi buzilishlarining turlari

Bolalarda tovush talaffuzi buzilishlari quyidagi ko‘rinishlarda namoyon bo‘ladi:

- tovushni noto‘g‘ri aytish;
- tovushni boshqa tovush bilan almashtirish;
- tovushni tushirib qoldirish;
- tovushni ortiqcha qo‘shib aytish.

Bu holatlar ko‘pincha “s”, “z”, “sh”, “r”, “l” kabi tovushlarda uchraydi.

Tovush talaffuzi buzilishlarini aniqlash

Buzilishlarni aniqlash jarayonida logoped bolaning nutqini diqqat bilan kuzatadi, maxsus mashqlar va testlardan foydalanadi. Tovushlarning alohida, bo‘g‘in, so‘z va gap ichida qanday talaffuz qilinishi tekshiriladi. Shu asosda individual tuzatish rejasi tuziladi.

Tovush talaffuzi buzilishlarini tuzatish yo‘llari

Tuzatish ishlari bosqichma-bosqich olib boriladi. Avvalo nutq apparati mashqlari bajariladi. Bu mashqlar til, lab va jag‘ mushaklarini mustahkamlashga qaratilgan bo‘lib, tovushlarni to‘g‘ri hosil qilishga tayyorlaydi. Keyingi bosqichda tovushni alohida holda to‘g‘ri talaffuz qilish o‘rgatiladi. So‘ngra tovush bo‘g‘inlarda, so‘zlarda va gaplarda mustahkamlanadi.

Artikulyatsion gimnastika tovush talaffuzini tuzatishda muhim o‘rin tutadi. Shuningdek, nafas mashqlari va eshitish diqqatini rivojlantiruvchi mashqlar ham qo‘llaniladi. O‘yin shaklida olib borilgan mashg‘ulotlar bolaning qiziqishini oshiradi va samaradorlikni ta‘minlaydi.

Ota-ona va tarbiyachining hamkorligi

Tovush talaffuzi buzilishlarini tuzatishda ota-ona va tarbiyachining hamkorligi muhim ahamiyatga ega. Mashqlarni muntazam takrorlash, bolani rag‘batlantirish va to‘g‘ri nutq namunasini berish ijobiy natijalarga olib keladi.

XULOSA

Bolalarda tovush talaffuzi buzilishlarini tuzatish tizimli va kompleks yondashuvni talab etadi. Zamonaviy metodlar va davlat siyosati asosida tashkil etilgan logopedik yordam bolaning nutq rivojini samarali ta‘minlaydi. Xulosa qilib aytganda, bolalarda tovush talaffuzi buzilishlarini tuzatish uzluksiz, tizimli va kompleks yondashuvni talab qiladi. Artikulyatsion mashqlar, logopedik yordam, o‘yin texnologiyalari va oila bilan hamkorlik orqali bolaning nutq rivojini samarali ta‘minlash mumkin. Erta tashxis va to‘g‘ri tashkil etilgan tuzatish ishlari bolaning kelgusidagi ta‘lim faoliyatiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 8-oktabrdagi PQ–4484-sonli qarori “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta‘lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”.
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrdagi PF–6108-sonli Farmoni “Ta‘lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”.
3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF–60-sonli Farmoni “Yangi O‘zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to‘g‘risida”.
4. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2022.
5. Fayzullayeva M.X. Logopediya asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020.
6. Nurmonova S.A. Bolalar nutqini rivojlantirish metodikasi. – Toshkent: O‘qituvchi, 2019.